

O baladă a lui Gh. Asachi publicată la Paris

Zamfira MIHAIL*

Omagiu dr. N.A. Ursu

Key-words: *Asachi, Hommaire de Hell, ballad, translation*

Reconstituirea sursei de inspirație a lui Gheorghe Asachi pentru balada *Ștefan înaintea Cetății Neamțu* a întreprins-o Letiția Cartojan-Turdeanu la începutul anilor '40 ai secolului trecut, ea identificând și principalele etape ale difuzării textului (Cartojan 1943: 1995). Autoarea formulase ipoteza că Gh. Asachi ar fi compus-o direct în franceză și a tradus-o apoi în limba română:

Avem de-a face, după cum am mai spus, numai cu o *traducere* [sublinierea Letiției Cartojan] a baladei compusă în limba franceză de Asachi la 1834, independentă de traducerea pe care autorul însuși o dat-o în 1841. O comparație între cele două forme românești: traducerea lui Asachi și traducerea anonimă, ne duce spre același original francez (Cartojan 1943/1995: 162).

Editarea completă a scrierilor lui Gheorghe Asachi de către N.A. Ursu a presupus investigații dintre cele mai complexe din partea editorului, în cazul acestei balade (Asachi 1973: 682–685), deoarece a trebuit urmărită istoria receptării atât a textului în limba română, cât și a traducerii sale în limba franceză. Editorul ia în considerație, în primul rând, textul în limba română:

Ștefan cel Mare înaintea cetății Neamțu care a fost publicată întâi, cu semnătura lui Asachi, în *Spicuitorul moldoromân*, partea a IV-a, octombrie–decembrie 1841, p. 118–121 (A), alături de versiunea în limba franceză (Asachi 1973: 682)¹,

bazându-se și pe afirmația expresă a lui Asachi din 1865:

Balada, care românilor place a cânta în festinele sale, este de mine compusă și adaptată, care din antichitate se cântă. *Acea baladă mai apoi am tradus-o* [subl. n., Z.M.] în limba italiană, franceză, engleză, spre a încunoștiința pe streini de fapta matroanei moldo-române (Asachi 1973: 683–684).

* Institutul de Studii Sud-Est Europene, București, România.

¹ Atributul *cel Mare* pe lângă numele lui Ștefan apare atât în varianta în limba franceză din „Spicuitorul moldoromân”, 1841, cât și în varianta tradusă de Vaillant și publicată la Paris, în 1851!

Ambii cercetători ai moștenirii lui Asachi citează multe reeditări în limba română din publicațiile periodice și din edițiile *Culegerii de poezii*, Iași, 1854 (ediția a II-a, Iași, 1863).

În limba franceză textul a fost publicat, în aceeași perioadă, în mai multe broșuri și periodice din Moldova, începând din 1834. În comentariile, atât ale Letiției Cartojan, cât și ale lui N.A. Ursu, nu a fost însă citată editarea textului *Etienne devant chateau de Niamtzo. Balade Moldave*, în 1859, din lucrarea *Nouvelles historiques de la Moldo-Roumanie* par G. Asaky, traduit du roumain (Asachi 1859: 159–160). În capitolul *Description du tableau représentant Étienne le Grand devant le chateau de St. Germain (Niamtzo)*, în care își declină proprietatea asupra tabloului care înfățișează scena convorbirii lui Ștefan, în fața porților cetății Neamțului, cu mama sa aflată pe crenele alături de nora și arhiepiscopul locului, executat după indicațiile sale („L’original de ce tableau, production de Mr. G. Asaky à Rome l’an 1812, a été exécuté à l’huile par un célèbre peintre italien, puis lithographié à Jassy en 1834 par la main habile de M.J. Miller”), Asachi reproduce balada, după câteva cuvinte introductive:

Nous communiquons ici *la traduction* [sublinierea noastră, Z.M.] de la ballade qui a trait à cet évènement, et qui est chantée sur un air national, dont voici le texte et la mélodie (Asachi 1859: 155–160).

Am citat contextul mai larg pentru a releva afirmația repetată a lui Asachi, că balada în limba franceză reprezintă o traducere.

Referirea la o primă tipărire a textului în limba franceză la Paris, în 1851, este consemnată de N.A. Ursu:

J.A. Vaillant o traduce [balada, Z.M.] în limba franceză și o publică în antologia sa *Poésies de la langue d’or*, Paris, 1851, p. 70–71, cu mențiunea, sub titlu: „Cette pièce est retouchée d’un Moldave dont j’ignore le nom”. Vaillant a folosit probabil versiunea anonimă [a baladei în limba română, Z.M.] și a tradus-o la Sibiu, în 1843, cum afirmă în nota de la sfârșitul poeziei „Dans ma prison d’Hermanstadt, 1843” (Asachi 1973: 683).

Nu cunoaștem alte referiri la textul baladei din antologia lui J.A. Vaillant apărută în Franța.

Balada *Ștefan în fața cetății Neamțu (Étienne devant le chateau de Niamtzo)* a mai fost însă publicată la Paris și în 1854. Pentru a înțelege împrejurările în care a apărut, se cuvine să facem în prealabil o prezentare a autoarei care a tipărit-o. Tânăra Jeanne Louise Adelaïde, născută Herriot, era soția inginerului de mine Ignace Xavier Morand Hommaire de Hell (1812–1848), personalitate foarte activă, care și-a vădit competența în domenii importante². A fost membru al Societății de geografie și geologie din Paris din 1843 și decorat de guvernul francez cu Legiunea de Onoare. A fost un bun cunoscător al izoarelor istorice și arheologice antice, pe care le-a folosit în referirile sale.

A lucrat la Constantinopol din 1835, apoi din 1838 a fost în slujba țarului Nicolae I al Rusiei, făcând cercetări și publicând lucrări de referință despre aspectele

² Pentru informații despre biografia lui Xavier Hommaire de Hell ne-am bazat pe datele din lucrarea Călători 2009: 627.

geografico-geologice, etnografice și economice etc. ale sudului Rusiei (pentru rezultate a și fost onorat cu o înaltă decorație imperială); el a lăsat mărturie importante și despre Basarabia³. Din 1841 s-a instalat la Iași, cu un contract pe doi ani oferit de Mihail Sturza „pentru a supraveghea căile de comunicație și exploatarea minelor”. Îmbolnăvindându-se de „frigurile periculoase ale Danubiului”, în 1842 s-a reîntors în Franța. Revine însă la Iași în toamna anului 1846, în timpul unei călătorii începută la Terapia, apoi prin Bosfor în Marea Neagră, de-a lungul țărmurilor Dobrogei, la Constanța și Cernavodă, apoi pe Dunăre până la Galați și de acolo la Iași. A consemnat impresiile sale despre așezările și locuitorii întâlniți.

Mărturiile sale au apărut recent în lucrarea *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea* (Călători 2007) sub formă de excerpte⁴. Va rămâne în capitala Moldovei până la sfârșitul lunii octombrie 1846. A decedat în timpul unei alte călătorii, la Ispahan, în 1848.

În lucrarea *Les steppes de la Mer Caspienne, le Caucase, la Crimée et la Russie méridionale. Voyage pittoresque, historique et scientifique* (X. Hommaire de Hell 1843), autorul ține să specifice în prefață colaborarea permanentă cu soția sa:

(p. VI) ma femme, qui n'a reculé devant aucune fatigue pour m'accompagner dans la plupart de/ (p. VII) mes explorations, est devenue en France ma collaboratrice pour les travaux de rédaction. C'est à elle qu'appartient toute la partie pittoresque du voyage (Adèle Hommaire de Hell 1860, 1868).

Aceasta explică de ce soția sa a folosit un titlu asemănător pentru tipărirea propriilor impresii din aceste călătorii. Contribuția sa la editarea impresiilor de călătorie ale soțului ei se vedește cu prisosință în multe note iscălitte cu numele ei.

Adèle Hommaire de Hell a îngrijit și lucrarea soțului ei, apărută postum, *Voyage en Turquie et en Perse exécuté par ordre du gouvernement français pendant les années 1846, 1847, 1848...* al lui Xavier Hommaire de Hell, t. I, Paris, 1854. În X. Hommaire de Hell (1854: 196), reproducerea baladei *Étienne devant la forteresse de Niamtza* este precedată de notița: „Cet acte héroïque est consacré dans la ballade la plus populaire des Moldaves. L'auteur, l'agha Assaki, en a bien voulu faire pour moi la traduction française que je donne ici. *Madame de Hell*”. Prin urmare, varianta publicată reprezintă, considerăm noi, o nouă traducere, din română în franceză, făcută de Gheorghe Asachi special pentru doamna Adèle Hommaire de Hell. Diferențele lexicale o justifică. În titlul baladei, *forteresse* (X. Hommaire de Hell 1854: 196–197) vs. *chateau* (Asachi 1859: 159–160); *Niamtza* vs. *Niamtzo*; r. 2: *dans la verte campagne* vs. *au loin sur la campagne*; r. 5: *C'était le temps alors* vs. *C'était un temps alors*; r. 9: *Après des jours brillants vinrent ceux du malheur* vs. *Après des jours de gloire, il en eut de malheur*; r. 11: *le temps où le berger moldave* vs. *alors que le berger moldave*; r. 15: *Et la flamme et le fer* vs. *Et le fer et la*

³ Zamfira Mihail, *O nouă scriere despre Basarabia (1858)*, formă amplificată a comunicării susținute la 1 sept. 2010, la Chișinău, la a III-a Sesiune Internațională *Cultură și politică în Sud-Estul Europei* (sec. XV–XX) a Institutului de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a R. Moldova și Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române (sub tipar).

⁴ În Călători 2007: 627–639 sunt reproduse informațiile despre țările române doar din vol. I al lucrării (X. Hommaire de Hell 1854). Au fost traduse p. 166–167, 173–192, 205–215. Sub tipar se află un studiu al nostru, Z.M., despre alte numeroase informații din lucrările lui Xavier Hommaire de Hell care se referă la etnografie, geologie și geografie, comeț și alte aspecte ale unor realități românești.

flamme; r. 29: *révant à la victoire vs. marchant à la victoire*; r. 31: *Il lui faut les exploits ou la mort du héros vs. Il lui faut la conquête ou la mort des héros!*; r. 34: *ton pays doive sa délivrance vs. le pays doive sa délivrance*; r. 35: *Ta mère te l'ordonne, et tu dois obéir vs. Ta mère et ton destin ne sauront te trahir*; r. 43: *Savait, pour son pays, toujours combattre vs. Pour son pays savait toujours combattre*⁵. Unele echivalări lexicale franceze nu se regăsesc în balada în limba română (Asachi 1973: 171). Este de presupus că „Aga Asachi” îi va fi tradus, oral, doamnei Adèle balada din română în franceză, într-una din perioadele de sejour la Iași a soților Hommaire de Hell, fie în lunile din anii 1841–1842 fie, aproape cu certitudine, în lunile septembrie – sfârșitul lui octombrie 1846, deoarece textul a și fost reprodus în lucrarea în care se relatează călătoria din anul 1846. Lucrarea *Voyage en Turquie et en Perse* s-a bucurat de o difuzare de prestigiu, deoarece la cererea Ministerului Instrucțiunii Publice din Franța, Academia de Inscricții și Beletristică a cercetat manuscrisele lui Hommaire de Hell, membrii Comisiei au întocmit un raport și astfel au fost tipărite postum (Paris, 1854–1860) cele patru volume ale relatărilor de călătorie din anii 1846–1848.

Doamna Hommaire de Hell a rămas atașată în mod special de Moldova și după decesul soțul ei, când, îngrijindu-i volumul, a contribuit cu multe informații pe care le vor fi cunoscut împreună și, mai ales, cu evocarea romantică a multor fapte din istoria poporului român pe care le vor fi ascultat amândoi de la prietenii de la Iași, printre care neîndoios Gheorghe Asachi și familia sa au fost printre cei mai apropiați. În 1858, Asachi tipărește în „Calendar pentru Români” un studiu de 20 de pagini în limba română: *Bessarabia*, semnat Omer de Hel, al cărui prototip în limba franceză nu l-am identificat încă. Este posibil să reprezinte traducerea de către Gheorghe Asachi⁶ a unui articol al lui Xavier Hommaire de Hell, din „Journal de Géographie”, la care călătorul francez a colaborat deseori, sau este o alcătuire a editorului român din fragmente și informații dispersate, pe care le-am recunoscut în mai multe dintre scrierile lui Xavier Hommaire de Hell.

Anexă

• *Poésis de la langue d'or*, traduites par J.-A. Vaillant (de Bucharest), Paris, chez tous les libraires de Paris. Et chez l'Auteur, rue de l'Arcade, 7, 1851 [BAR I 43.622]⁷:

[p. 70] *Étienne-le-Grand de Moldavie devant sa forteresse de Niamtz./ Cette pièce est retouchée d'un Moldave dont j'ignore le nom.//*

Célèbre, magnanime, digne exemple des rois./ Debout sur ses donjons, là-haut sur la montagne./ D'où son regard au loin planait sur la campagne./ Une femme en héros commandait autrefois./ C'était le temps alors où les femmes moldaves/

⁵ Am reprodus în *Anexă* ambele variante (din 1854 și din 1859) ale baladei. Se observă diferențele de punctuație și greșelile din textul tipărit la Iași.

⁶ Pentru că limba română a acestui studiu prezintă toate particularitățile lexicale și morfologice ale scrisului lui Gh. Asachi (cf. Mihail 2011).

⁷ Reproducem și primul text în limba franceză tipărit la Paris (1851) al baladei, pentru diferențele față de variantele Paris, 1854 și Iași, 1859.

Pouvaient servir d'exemple aux hommes les plus braves.// Elle avait fils Étienne; et, malgré son grand cœur,/ Soldat chéri du Christ et né pour la victoire,/ Pour la première fois, après trente ans de gloire,/ Étienne avait trouvé son maître, son vainqueur:/ C'était pourtant alors que le pâtre moldave/ Savait pour son pays vaincre ou mourir en brave.// Il fuyait; et partout les terribles spahis/ Sur sa trace semaient la mort et le carnage,/ Mettaient à feu les bourgs, les villes au pillage;/ Moissons, forêt en flamme éclairaient le pays !/ C'était pourtant alors que les boïers moldaves/ Savaient pour leur pays vaincre ou mourir en braves.// [p. 71] Il arrive à Niamtz. Viendrait-il s'y cacher?/ Non, non! Mais s'il est prince, il est et fils et père./ Un baiser de son fils, un baiser de sa mère,/ C'est avant de mourir ce qu'il y vient chercher./ Car c'était-là le temps où tout prince moldave/ Savait aimer en père et guerroyer en brave.// Déjà la sentinelle en arme au pont-levis/ A décroché la chaîne; et le pont déjà baisse,/ Lorsque du haut des murs, comme une prophétesse,/ « N'ouvre pas ! lui crie Anne, et ce n'est point mon fils ! »/ C'était le temps alors où les femmes moldaves/ Savaient servir d'exemple aux hommes les plus braves.// « Mon fils a des lauriers qui lui ceignent le front;/ Mon fils n'a jamais fui le chemin de la gloire;/ Mon fils à ses boïers sait donner la victoire;/ Mon fils à son pays n'a jamais fait affront ! »/ Qu'il était beau ce temps où les femmes moldaves/ Pouvaient servir d'exemple aux hommes les plus braves.// A ce mots, qui lui font monter le sang au cœur,/ Étienne électrisé crie aux siens : Volte face !/ Tombe sur les spahis, les culbute, les chasse,/ Les écrase; et le soir entre à Niamtz, vainqueur./ Hélas ! ce temps n'est plus où ses boïers moldaves/ Savaient avec leur duc vaincre ou mourir en brave.// Dans ma prison d'Hermanstadt, 1843.

• Xavier Hommaire de Hell, *Voyage en Turquie et en Perse*, Paris, t. I, P. Bertrand, Libraire-éditeur, 1854 [BAR II 141.759].

[p. 196] *Étienne devant la forteresse de Niamtza*// Dans ces donjons ruinés qui couvrent la montagne/ Dont l'ombre, au soir, s'étend dans la verte campagne,/ Une femme héros commandait autrefois,/ Célèbre, magnanime et riche en beaux exploits,/ C'était le temps alors où le berger moldave/ Savait, pour son pays, toujours combattre en brave.// Elle eut un fils puissant, nommé le Grand Étienne:/ C'est le plus beau rayon de notre gloire ancienne./ Après des jours brillants vinrent ceux du malheur./ Car le sort le trahit... il trouva son vainqueur./ C'était pourtant le temps où le berger moldave/ Savait, pour son pays, toujours combattre en brave.// Des hordes d'ennemis inondaient nos vallées/ Et la flamme et le fer, sortant de leurs mêlées./ Portaient partout l'effroi, l'insulte, le trépas;/ Hameaux, villes, cités, tout tombait sous leurs pas./ C'était pourtant, etc.// Étienne, toujours grand, intrépide à la guerre,/ Rassemble tous ses preux autour de sa bannière,/ Mais il veut voir, avant de vaincre ou de périr,/ Sa mère qu'il chérit, son fils qu'il doit bénir,/ C'était le temps,... etc. // Avant l'aube et suivi de sa bande guerrière,/ Il vient à ces donjons, demande à voir sa mère;/ Mais, de ces noirs créneaux, devant tous ses guerriers:/ « *Mon fils n'entrera pas, dit-elle, sans lauriers !* »/ C'était le temps alors, etc.// « Mon fils est plein d'honneur... Pour se couvrir de gloire/ Je l'ai toujours trouvé rêvant à la victoire;/ Sa tombe est trop obscure à l'ombre des châteaux:/ Il lui faut les exploits ou la mort des héros. »/ C'était le temps alors, etc.// « Rassemble tes guerriers

soumis à ta vaillance,/ Qu'à toi seul ton pays doive sa délivrance;/ Ta mère te l'ordonne, et tu dois obéir;/ Ainsi que toi, s'il faut, elle saura mourir ! »/ C'était le temps alors, etc.// Étienne, électrisé, pousse un long cri de guerre;/ Plein d'une ardeur nouvelle, il part comme un tonnerre;/ Et l'ennemi, surpris, colbuté, massacré,/ Arrose de son sang le pays délivré !/ Ah ! c'était bien le temps où le berger moldave/ Savait, pour son pays, toujours combattre en brave.

• *Nouvelles historiques de la Moldo-Roumanie* par G. Asaky, traduit du roumain, première partie, Jassy, Institut de l'Abeille, 1859⁸.

[p. 159–160] *Étienne devant chateau de Niamtzo. Ballade moldave.*// Dans ces donjons ruinés qui couvrent la montagne/ Dont l'ombre, au soir, s'étend au loin sur la campagne./ Une femme héros, commandait autrefois,/ Célèbre, magnanime et riche en beaux exploits,/ C'était un temps alors, où le berger moldave/ Savait pour son pays toujours combattre en brave (bis).// Elle eût un fils puissant, nommé le grand Étienne ;/ C'est le plus beau rayon de notre gloire ancienne ;/ Après des jours de gloire, il en eut de malheur./ Car le sort le trahit, il trouva son vainqueur./ C'était pourtant alors que le berger moldave/ Savait pour son pays toujours combattre en brave (bis).// Des hordes d'ennemis inondaient nos vallées/ Et le fer et la flamme sortant de leurs mêlées,/ Portaient partout l'effroi, l'insulte et le trépas./ Hameaux, villes, cités, tout tombait sous leurs pas./ C'était pourtant alors que le berger moldave/ Savait pour son pays toujours combattre en brave (bis).// Étienne toujours grand, intrépide à la guerre./ Rassemble tous ses preux autour de sa bannière./ Mais il veut voir, avant de vaincre ou de périr./ Sa mère qu'il chérit, son fils qu'il doit bénir./ C'était un temps alors où le guerrier moldave,/ dans ses affections, savait combattre en brave (bis).// Avant l'aube, et suivi de sa bande guerrière,/ Il vient à ces donjons, demande à voir sa mère./ Mais de ces noirs créneaux devant tous ses guerriers :/ « Mon fils n'entrera pas » dit-elle « sans lauriers ! »/ C'était un temps alors où les femmes moldaves/ Pouvaient servir d'exemple aux hommes les plus braves (bis).// « Mon fils est plein d'honneur ! pour se couvrir de gloire/ « Je l'ai toujours trouvé marchant à la victoire./ Sa tombe est trop obscure à l'ombre des châteaux/ Il lui faut la conquête ou la mort des héros ! »/ C'était un temps alors où les femmes moldaves/ Pouvaient servir d'exemple aux hommes les plus braves (bis).// « Rassemble tes guerriers soumis à ta vaillance,/ Qu'à toi seul le pays doive sa délivrance,/ Ta mère et ton destin ne sauront te trahir./ Ainsi que toi s'il faut elle saura mourir ! »/ C'était un temps alors où les femmes moldaves/ Pouvaient servir d'exemple aux hommes les plus braves (bis).// Étienne électrisé pousse un long cri de guerre./ Plein d'une ardeur nouvelle il part comme un tonnerre,/ Et l'ennemi surpris colbuté, massacré,/ Arrose de son sang le pays délivré./ C'était bien alors que le berger moldave/ Pour son pays savait toujours combattre en brave (bis).

⁸ Un exemplar al acestei lucrări, care se păstrează la Biblioteca sf. Sinod, II 8699, a aparținut lui N. Filipescu Dubău, cel care a copiat balada în limba română: *Ștefan înaintea cetății Neamțului/ baladă moldavă după cum s'află ntre plebe*, din ms. rom. 786 BAR, f. 223^{r-v}.

Bibliografie

- Asachi 1859: *Nouvelles historiques de la Moldo-Roumanie*, par G. Asaky, traduit du roumain, Jassy, Institut de l'Abeille.
- Asachi 1973: Gheorghe Asachi, *Opere*, vol. I, îngrijire și introducere de N.A. Ursu, București, Editura Minerva.
- Cartoian 1943/1995: Letiția Cartoian, *Legenda „Mama lui Ștefan cel Mare”*. D *Cantemir, izvorul baladelor din secolul al XIX-lea*, în „Cercetări literare”, V, 1943, 65–98, *apud* Emil Turdeanu, Letiția Turdeanu-Cartoian, *Studii și articole literare*, publ. de Mircea Anghelescu cu o postfață și note complementare, București, Editura Minerva, 1995, 147–174.
- Călători 2007: *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. IV (1841–1846), București, Editura Academiei Române.
- A. Hommaire de Hell 1860, 1868: Adèle Hommaire de Hell, *Voyage dans les steppes de la Mer Caspienne et dans la Russie méridionale*, Paris, L. Hachette, 1860, VIII+411 p. [BAR I 378.123]; deuxième édition, Paris, Librairie académique Didier et Cie, libraires éditeurs/ 35, Quai des Augustins, 1868, IX+367 p. [BAR I 34.275].
- X. Hommaire de Hell 1843: Xavier Hommaire de Hell, *Les steppes de la Mer Caspienne, le Caucase, la Crimée et la Russie méridionale. Voyage pittoresque, historique et scientifique*, t. I, Paris, chez P.Bertrand, éditeur/Rue Saint-André-des-Arcs, 38/ Strasbourg, chez V^c Levrault, Libraire, rue des Juifs, 33 [BAR II 34.147].
- X. Hommaire de Hell 1854: Xavier Hommaire de Hell, *Voyage en Turquie et en Perse exécuté par ordre du gouvernement français pendant les années 1846, 1847, 1848*. Cet ouvrage est accompagné de Cartes, Inscriptions etc. et d'un Album de 100 planches par Jules Laurens, t. I, Paris, P. Bertrand, libraire-éditeur/Rue de l'Arbre-sec, 22, 1854 [BAR II 141.759].
- Mihail 2011: Zamfira Mihail, *Descrierea Basarabiei de către Xavier Hommaire de Hell (1858)*, „Limba română”, nr. 1/2011 (sub tipar).

A Ballad Written by Gh. Asachi Printed in Paris

The ballad *Ștefan înaintea Cetăței Neamțu* written by Gh. Asachi had also been circulating in French in Moldavia, published in brochures or in magazines. In the present article, we analyze the Asachi's ballad publication in 1854 in Paris by Adèle Hommaire de Hell, in the book of Xavier Hommaire de Hell (X. Hommaire de Hell 1854: 196–197).